

ІГНАТ ЖИТЕЦЬКИЙ.

„КІЕВСКАЯ СТАРИНА“ СОРОК РОКІВ ТОМУ

(Історичні нариси та спогади).

Українські громадяни завше пам'ятали, що без преси, без свого часопису українська справа ніяк не зможе вийти на шлях справжнього національного життя в рамках бодай би й російської дійсності, обминаючи навіть питання про європейську неосвідомленість щодо справ українського відродження. Не згадуючи тепер за першу половину XIX віку, не можна обійти спроб кінця 50-х та початку 60-х років („Хата“, „Основа“), а також редагування київським гуртком в 1874—1875 роках чужого видання—газети „Кіевскій Телеграфъ“¹⁾. М. П. Драгоманов на початку 1876-го р. виїхав за кордон, по-перше, щоб видавати у Львові чи Відні український науково-публіцистичний часопис, незалежний від російського уряду. Його женецькі видання „Громади“ та інші не задовольняли певний осередок київського громадянства, та й мало були приступні російським читачам. Протягом 70-тих років постійно виникала думка про легальне видання журналу, який міг-би жити і в тяжкому становищі підцензурної преси в Росії. На той час виходили лише альманахи „Луна“, „Рада“, „Степ“, що ніяк не могли перетворитися в періодичний часопис. До того-ж почувалися великі перешкоди українській справі за відсутністю свого органу для друкування наукових праць численних робітників в галузі історії, етнографії, літератури на українські теми. Доводилося йти до чужих російських часописів, переважно до столичних органів преси.

На початку 80-х років з'явився у Києві історично-науковий журнал українського напрямку—і то було видання Ф. Лебединцева „Кіевская Старина“²⁾. Колишній директор шкіл у Польщі Лебединцев не тільки не міг обминути українських вчених, а і переважно використовував і друкував в часопису їх праці і притягав до журнальної роботи як відомих видатних, так і молодих співробітників—Українців. В останніх трьох роках видання (1885—87), коли виявилось, що з комерційного боку журнал не дає прибутку, а навіть потребує грошових додатків, Ф. Лебединцев все більше намагався перекласти тягар видавництва на громадські плечі Українців і почасти передати їм деякі функції редагування наукового органу. З кінця 1885-го р. Лебединцев рішуче поширював чутки, що збитки примушують його припинити видання „Кіевской Старини“; але Кияни заперечували тому, давали обіцянки енергійного і, в значній мірі, безплатного співробітництва; так видання часопису продовжувалося. О другій половині 1887-го року редактор остаточно заявив, що з 1888-го року він видавати журналу не буде і розпочав заходи, щоб одержати будь-яку службу посаду.

Прихильники „Кіевской Старини“ і її найближчі й постійні співробітники гадали, що видання часопису ніяк не можна припиняти, вишу-

¹⁾ Див. „Наше минуле“, 1919 р., ч. 1—2, ст. Ор. Левицького.

²⁾ В „Україні“ 1926-го р. ми подали деякі відомості про „Кіевскую Старину“ 1882—1887-х рр.: „Перші роки „Кіев. Стар.“ і Костомаров“ (кн. 4) та „К. Ст.“ за часи Ф. Лебединцева“ (кн. 6). Геперішня наша третя стаття—про долю цього журналу з 1888-го року в продовження попередніх нарисів.

кували засобів вийти з тяжкого стану і неодмінно провадити журнальну справу далі. В одверто громадське видання „Кієвск. Старина“ перетворитися не могла, бо й час тоді був суворіший ніж за п'ять років раніше; та й журнал за ці роки визначився українським напрямком, а змістом він був як найтісніше зв'язаний з усіма інтересами українознавства. Пересуди й безпосередні доноси на „Кієвскую Старину“ йшли від усіх „патріотів“ і ворогів українства.

Більш за все турбувалися, як би не загинуло видання, і як би продовжити життя часопису О. М. Лазаревський, В. Б. Антонович та П. Г. Житецький. Обов'язково треба було найти особу чисту від політичного підозріння, непохитну, твердого соціального стану, приємлему для влади й цензури, а до того грошовиту і незалежну від службових обов'язків і державних фінансів. По літі того-ж таки 87-го року Українцям пощастило вишукати таку людину: то був заможний землевласник зі Стародубщини, учень київського університету, мировий посередник 60-х років і колишній голова з'їзду мирових суддів на Чернигівщині—Олександр Степанович Лашкевич.

Походженням зі старого козацького роду, з дідів і прадідів був він споріднений з Полуботками, Милорадовичами, Галаганями. Батько його володів чималими маєтками в Новозибківському, Стародубському та Сосницькому повітах на Чернигівщині, був великим книголюбом і залишив чималу бібліотеку, особливо багату колекціями журналів з початку XIX віку, яку поповняв і син його. Традиція „книжного почитання“ і нахил до письменства йшли в роді Лашкевичів з старовини: прадід Ол. С-ча Степан Іванович залишив щоденник (з 1768 до 1782 року) надрукований через сто років, як характерна, побутова пам'ятка; дід Іван переклав з англійської мови і видав р. 1781 книжку „Прогуливаніє г. Франкли“, а батько, Степан Іванович, написав „Історическій очеркъ стародубскихъ раскольничьихъ слободъ“¹⁾. Олександр Степанович народився в селі Брахлові Новозибківського п. в 1842-му р.; в 50-ті роки батько його оселився в Києві, і син почав ходити до І-ої гімназії, потім вчився (1860—64 рр.) в київському університеті, де визначався за найстараннішого студента, що не розлучався з книжками, і хутко приєднався до молодого гуртку українських громадян. Мешкаючи на Печерському, він приймав участь в недільних школах так званого „слов'яно-фільського“ гурту, де добре познайомився з майбутніми професорами М. Ф. Владимирським-Будановим та Н. С. Тумасовим. Найближчими приятелями з київських громадян стали до нього з того часу В. Л. Беренштам, В. М. Юзефович, його товариші з І-ої гімназії, далі П. Г. Житецький, П. А. Косач, М. О. Константинович та інші²⁾. Одержавши кандидатську ступінь історично-філологічного факультету, Ол. Степанович цілком віддався земській справі і праці введення нових установ після реформ 60-х років на Україні, спершу, яко мировий посередник на Київщині, а потім яко голова з'їзду посередників в Гайсинському повіті на Поділлі. Пізніше на Чернигівщині Лашкевич став земським гласним і головував на з'їздах мирових суддів Новозибківського повіту. Через деякий час потягло його до Києва, куди він і переїхав на початку 1886-го року, купив собі одноповерховий будинок з садом³⁾ і зажив із

¹⁾ Ф. Николайчикъ, „Родъ Лашкевичей“. „Кієвск. Старина“. 1887 р., ч. 12.

²⁾ Див. В. Беренштамъ, „Изъ школьныхъ лѣтъ А. Лашкевича“, „К. Старина“, 1899, ч. II; Іг. Житецького, „Стара Громада за 60-ті роки“, „Україна“, 1928, ч. 1.

³⁾ Цей будинок, де містився протягом 2-х років Редакція „Кієв. Стар.“ на Театральній вулиці ч. 4, проти Золотих воріт, після смерті Лашкевича набув підрядчик Орехов, який його й зруйнував, гадаючи збудувати великий дім. Тепер залишився від цілого будинку лише в'їзд до садиби з дерев'яною аркою.

своєю родиною заможньо не то горожанином, не то сільським поміщиком.

Але без якого-будь діла та громадського оточення й праці не звик жити Олександр Степанович. Господар з нього не був великий, і справи господарські його мало цікавили. Зовнішня постать його була надзвичайно характерна: на зріст високий, досить товстий, неповоротний і трохи незграбний, з обличчям і усмішкою, що видавала добросерду його натуру, і з сіроблакитними очима, які наївно та довірливо блискотіли по-за окулярами; виглядом своїм і поведженням він дуже приваблював до себе людей. У господі його завше не переводилися люди—приятелі, знайомі, а потім—знайомі знайомих, одвідувачі, і дорослі й підстаркуваті, і молоді, бо до студентства Ол. Степанович був дуже прихильний. Гостинність і учтивість його була виключна й почасти перетворювалася инколи в безладне частування, як і учта та трапеза в оселі Лашкевичів були звичайні й безперервні по всяк час і зо всякого і без усякого приводу—„для званих і для незваних“. Такий побут не був випадковий: з панського будинку села Брахлова, біля Новозибкова, вкупі з панами, челядинцями, конями, стравами, трунками та різними примхами черева перейшли до осередку великого міста, на площу біля оперового театру звичай та й самий уклад поміщицького безладного існування.

Проте Олександра Степановича не задовольняло перебування на новому місці, але в старому оточенню; не задовольняло воно й давніх його приятелів, а молодь дивувало непорядними розкошами. Лашкевич все частіш та частіш, особливо ввечері, залишав свій чепурний будинок і одвідував знайомих однодумців-товаришів і попередніх друзів в їх скромних помешканнях; там точилися розмови на різні науково-літературні і громадські теми, а Ол. Степанович скаржився, що нема йому ніякої відповідної і серцю приємної живої праці. В таких то бесідах потроху й доходили до думки, що саме добре було б Лашкевичу пристати до справ українського видавництва. Мабуть приблизно в той час пригадую такий випадок. Якось на самому початку осені 1887-го року повідомив мене один приятель, що по дорозі від консисторського будинку, через Софійський майдан на Андріївський узвіз і на Поділ аж до самої Ярославської вулиці в маленьких крамничках можна бачити силу старих паперів, які йшли на обгортання краму. Виявилось, що то були папери консисторського архіву XVIII-го віку; під той час консисторія перебудовувалася, і робітники-тесляри, повертаючися після праці додому, забирали з собою оберемки беззахисних паперів і по дорозі вимінювали їх на оселедці, хліб та тютюн. Забіг я збентежений цією чуткою до кабінету батька, де вже давно сидів Олександр Степанович, і розповів цю пригоду. Лашкевич негайно витяг гаманця, дав п'ять карбованців на викуп по крамничках консисторських паперів і, звертаючись до батька, сумно промовив: „Ось, які молодяки, Павло Гнатович, все-ж мають і свій інтерес, і клопоти, і справи цікаві, а у мене нічого того нема“¹⁾.

І клопотання, і праця, і живий інтерес були винайдені. Про плани Ф. Лебединцева добре знав мій батько, турбувався за долю „Кієвской Старини“ і підказав приятелеві думку взяти на себе видання часопису, що гинув. Лашкевич цілком захопився таким підприємством, всупереч комерційній ошадности і попередженням родини і знайомих, найбільше з боку приятелів-поміщиків, які його остерігали, що видання журналу безнадійне, некорисне і приведе до розкладу без того порушеного раніш фінансового стану.

¹⁾ Частину паперів пощастило знайти й набути; пізніш їх було передано переважно до архіву О. М. Лазаревського, а грабування консисторських паперів з того часу було рішуче припинено.

Вирішення й проекти Олександра Степановича підтримали О. М. Лазаревський та В. Б. Антонович. З Лебединцевим Лашкевич був знайомий і друкував деякі свої замітки і матеріали в „Кіевской Старинѣ“. Лебединцев торгувався уперто, посилаючись на свої збитки; а до того, коли довелося ліквідувати діло, біля якого він стояв шість років, його брав жаль розлучатися з працею, що до неї при звичаївся. Проте періодичне загрозливе нездужання редактора вимагало кинути турботне видання, і Лебединцев погодився в самому кінці 1887-го року перепродати Лашкевичу право на видання і всі непродані примірники за 2 тисячі карбованців. Портфель старої редакції, крім незначних історичних документів невеликих статей та 2—3 рецензій, був пустий. З грудня-ж почалися клопотання в Києві через генерала-губернатора Дрентельна та в Петербурзі, в головному управлінні в справах друку, щоб одержати і затвердити Лашкевичу право на продовження видання журналу і редагування його. Почалися і зібрання у Лашкевича „редакційного комітету“, куди иноді заглядав і Лебединцев. Наприкінці Різдвяних свят йому нездужалося, і він, ліквідуючи свої обов'язки до нового видавця і редактора, надіслав йому такого листа: „Многоуважаемый Александръ Степановичъ, Посылаю Вамъ увѣдомленіе Главнаго управленія по дѣламъ печати о разрѣшеніи мнѣ издавать „Кіевскую Старину“ и утвержденную имъ программу, а свидѣтельство взято Вами раньше. Вотъ и всѣ документы. Вчера мнѣ снова было дурно, а потому связыванье книжекъ („Кіев. Стар.“) начнется завтра, и какъ только будетъ окончено, я извѣщу Васъ. Дай Богъ Вамъ успѣха. Р. С. Сверхъ документовъ посылаю вчера полученную „Зозулю“¹⁾ и письмо объ ней. Быть можетъ пригодится для сегодняшняго литературнаго вечера у Васъ“²⁾.

З того-ж таки часу на зібраннях у майбутнього видавця київські його приятелі і намітили план редакційної організації; почалося й листування з ученими, письменниками і співробітниками журналу, що мешкали в Харкові, Одесі, Умані, Чернигові, Москві, Петербурзі, то-що. Фактичним редактором ухвалено було бути старогромадянину професору Хвед. Герасим. Мищенкові, якого незадовго до того звільнив з київського університету міністр народньої освіти Делянов; виконувати обов'язки секретаря редакції пропонувано Іг. П. Житецькому. Редакційний „комітет“, до якого увійшли О. М. Лазаревський, В. Б. Антонович, П. Г. Житецький, В. П. Науменко, О. І. Левицький, І. В. Луцицький, Н. В. Молчановський, М. В. Шугуров та інші, почав збиратися чергово то у Лашкевича, то у Мищенка. Тоді-ж таки почали повертатися відповіді від попередніх і нових, яких було заликано, співробітників „Кіевской Старини“. То на адресу Лебединцева, то до нової редакції надходили листи з полохливими запитаннями за долю історичного часопису, або зі співчуттям і привітаннями відродженого редакційного гурту. З Одеси одним з перших відгукнувся проф. О. І. Маркович і Ів. В. Линниченко, з Харкова—проф. Д. І. Багалій, М. Хв. Сумцов, П. С. Єфименко, пізніше Ів. Теличенко, М. Бакай; з Москви одповіли редакції і обіцяли свої праці проф. М. І. Стороженко, Олексій М. Веселовський. З Петербургу вітав відродження „Кіевской Старини“ академик Пипін та інші.

Офіційне затвердження Лашкевича редактором-видавцем журналу одержано було з Петербургу в лютому 1888 року, коли вже минув слушний гарячий час передплати на періодичні видання, а вже й на попередній рік передплата на „Кіевскую Старину“ знизилася до найменшого—кілька сот повних передплатників. Вирішено було в редакції широко вжити повідомлень та реклами. Тоді розіслали тисячі зо дві друкованих

¹⁾ Автор рукопису статті „Короповъ хуторъ“.

²⁾ Рукопис. Відділ В.Б.У., III, ч. 7718.

оповісток про пенсєлення видання і розповсюджено оголошення про передплату й програм редакції „Кієвской Старини“. Чимало грошей витратив був видавець, почасти дуже непрактично, на об'яви по різних журналах та газетах. Портфель редакції зростав і число надісланого наукового матеріалу збільшувалося, але передплата йшла мляво, і безнадійність вийти без великих витрат на перший рік виявлялася виразно.

Проте, Лашкевич не так-то сумував і з легким серцем ішов на зустріч збиткам, увесь захоплюючись живою працею і відживленою енергією своїх співробітників. Зранку—в редакції, після сніданку—в роз'їздах по справах видання, у вечері у співробітників, або за редакційними зібраннями минав увесь його час. Хв. Г. Мищенко провадив практичні справи і на допомогу йому в друкарських клопотаннях і коректі було залякано спершу молодого П. Р. Тимошка, що саме тоді скінчив університета, а трохи пізніш його-ж товариша Євг. Ол. Кивлицького, земляка Олександра Степановича, який хутко став справжнім секретарем редакції і першим практичним робітником в справі видання „Кієвской Старини“ через те, що Іг. Житецькому довелося відійти від щоденної систематичної редакційної роботи, бо як раз настав у нього час закінчення університету й останніх іспитів.

Вирішив був Лашкевич разом з редакцією видати в березні один великий том понад 30 аркушів замість трьох місячних книжок „Кієвской Старини“. Нервова, метушлива праця провадилася в редакції весь лютий і початок березня. Хвороба Ф. Лебединцева стала загрозливою і 12-го березня він помер. Пригадується час одправи похоронної служби 14 березня в Трьохсвятительській церкві, куди винесено було труну першого редактора з його помешкання в тій-же околиці (Трьохсвятительська вул., ч. 6; там-же була й попередня редакція журналу). Церковна служба, яку одвідав майже не увесь склад нової редакції і численні співробітники, вже доходила кінця, коли раптом прибіг з друкарні задиханий, схвильований Хв. Г. Мищенко і щось зашепотів на вухо Лашкевичу. Миттю стало відомо, що цензурні перешкоди уникнуто і одержано дозволу новій редакції випустити перший том „Кієвской Старини“ за 1888-й рік, який і з'явився на другий день.

До цієї книжки найголовніші члени редакції подали свої цінні твори: Антонович—„Грановщину“, історію одного кутка Брацлавської України; Ор. Левицький—„Ганну Монтовт“, епізод з життя волинського панства XVI-го в. (кн. Любецька); В. Науменко—„До літератури різдвяних і пасхальних віршів“; І. Лучицький—„Київ у 1766 році“. Пізніш П. Житецький почав друкувати свою велику працю „Очерк літературной історії малорусскаго нарѣчія XVII-го в.“, а Ів. Теличенко—„Наказы малорусскимъ депутатам 1767 р.“ з супровідними вступними статтями. Поновлено і поширено було відділи документів, заміток, критики то що; заведено й новий відділ „Справок“ та бібліографічних відомостей, матеріал якого складався з колективної праці десятків трьох співробітників журналу з цілої України, а до I-го тому додано було й покажчик змісту „Кієвской Старини“ за 1882—1887 роки. Зовнішній вигляд журналу було теж змінено: обгортка штучного стилю старої редакції стала простою блакитного кольору на зразок столичних часописів, папір для видання вибрано кращий, а обсяг кожної книжки що-разу збільшувався, і замість 10—12 аркушів новий редактор давав до 18—20, а то й більш аркушів, не збільшуючи передплати.

З кінця березня налагодилася редакційна праця, зростала й надія на громадську фінансову підтримку, бо число передплатників трохи побільшало. На перших кроках нова редакція перебула неприємну кризу. Передбачалося на початку року, як сказано раніш, що фактичним редак-

тором „Кіевской Старины“ буде не Лашкевич, не досвідчений досить в літературно-журнальних справах і не звичайний до систематичної й напруженої праці, а колишній професор Мищенко. Але—не так склалося, як бажалося. Мищенко гадав, що за його редагування повинен йому виплачувати видавець журналу 100 карб. на місяць („приват-доцентське утримання“, як шуткували тоді); Лашкевич зауважував, що він може виплачувати своєму помічникові лише по 50 крб. та секретареві редакції по 25 крб. що-місяця. Справа з другим редактором розвалилася ще й через те, що Мищенко хотів почувати себе хазяїном літературної частини підприємства, але Олександр Степанович сам переважно цікавився журналом з редакційного боку, а лише після того видавничими справами. У травні кризи уникнуто тим легше, що Мищенко виявив тактовність та коректність і сам одійшов від редагування залишаючись одначе членом редакції, а у Лашкевича вишукався зовсім придатний помічник—секретарь редакції й його земляк, а потім близький приятель—Євген Олександрович Кивлицький.

Був він родом з Сосницького повіту, де знаходились маєтки дідів Лашкевича, вчився в новозибківській реальній школі, потім у Київському університеті і кінчив кандидатом історико-філологічний факультет перед 1888-м роком. Людина років 27, енергійна, працьовита, один з видатних учнів поміж студентами, він переважно цікавився науковою діяльністю, мріяв про долю дослідника історії і не бажав їхати з Києва на будь-які вчительські посади. З весни Євген Ол-ч став працювати в редакції „Кіевской Старины“, і коли Лашкевич залишився без помічника, взяв на себе попереду всю чорну редакційну роботу, а далі й усякі справи журналу. Натура його була стримана, ніби „суховата“, серед молоді виглядав він старшим від інших, був гарний порадник в питаннях, що турбували його товаришів, і ніколи не виходив з коректності в людських відносинах; надмірність ні в чому у нього не виявлялася, а під суворим иноді обличчям крилася душа щира і доброзичлива до людей. Звали його ще за шкільні часи і до смерті „містером“. Отой „містер“ подобався Олександру Степановичу, що був не завше рівноважним і тактовним, та й недосвідченим в справах і відносинах серед київських, більш відомих Кивлицькому, наукових літературних та громадських угруповань.

Весною Лашкевич не поїхав до себе на село, бо не час було одпочивати, а залишився у Києві. Життя редакції набуло тоді своєрідного характеру. Справжнього редакційного комітету не склалося; перше, що Ол. Степанович відповідав один за всю матеріальну частину видавництва своїми власними достатками і тому почував себе все-ж таки повним господарем „Кіевской Старины“, друге—тому, що найближчі до редактора-видавця люди не все згоджувалися, навіть в важливих питаннях, а до того всі були обтяжені своєю чи службовою, чи літературно-науковою працею, крім Є. О. Кивлицького, що цілком був захоплений „Кіевской Стариною“, кинув думки про учителювання і за 50 карб. щомісячної платні віддавав увесь свій час редакційній роботі. Редакційні збори одвідували чи з приводу негайних і несподіваних пригод, випадково і не завше в одному і тому-ж гурті: одні сходилися частіш, другі спорадично і рідко, інші навідувалися з особливих нагод. Як і за часи Ф. Лебединцева, редакція „Кіевской Старины“ і тепер стояла близько до старогромадського осередку, але не була виконавчим органом української громади, і матеріально і в біжучій редакційній роботі була від неї незалежною. Постійними порадниками в редакційних справах були: О. М. Лазаревський, М. В. Шугуров, юрист, Глуховчанин родом, знавець красного письменства і мистецтва, П. Г. Житецький, Ор. І. Левицький, етнограф

і журналіст В. П. Горленко, В. П. Науменко; одвідували редакційні збори проф. В. Б. Антонович, І. В. Луцицький, Н. В. Молчановський, Є. К. Трегубов та інші.

У Лашкевича було бажання прилучити, об'єднати і погодити між собою можливо ширше науково-літературні та журнальні київські гуртки. Він сам одвідав декого з професорів університету й духовної академії, закликав їх до себе на ділові і на урочисті збори, а також і на звичайні учти. З київських професорів по-за межами українського кола за той час друкували дещо зі своїх праць у К. Ст. М. Ф. Владимирський-Буданов, В. С. Іконніков, М. І. Петров, І. І. Малишевський, П. В. Голубовський, І. А. Линиченко та інші. Чимало працював для журналу і архівіст-журналіст, великий знавець історичних джерел українознавства, бідолашний Ів. Петрович Новицький („жовтий ир“ з прізвища), якому часто давав грошову допомогу з своєї кешені редактор, особливо коли йому випало перебувати по лікарнях.

Друга думка Олександра Степановича—згуртувати біля себе студентську молодь не зовсім вдалася: він не мав ніякого організаторського талану, а молодша братія тяглася звичайно не до суто-наукових чи літературних, а до більш гострих політичних питань, а то й більш цікавих справ біжучого моменту. Проте, використовуючи деякі етнографічні матеріали кол. Південно-західного географічного Товариства, та за допомогою книжок з чималої бібліотеки Лашкевича, невеликий студентський гурток працював в києво-старовинному напрямкові, і ця робота не була для багатьох зайвою, а дехто з членів гуртка став потім діяльним співробітником журналу. Пригадую декого з тих, що належали до гуртка: І. Стрижевського, П. Тимошка, Я. Забілу, Е. Дорошевського, В. Кристаловського, П. Тучапського, І. Ботвиновського та ин. Остеронь стояв від цієї молоді студент історичного факультету Мик. Федот. Біляшівський, що й тоді цікавився археологією, але усяко уникав якої-будь політики та побоювався й натяка на „українофілство“, а горнувся більше до поважних впливових людей—Лазаревського, Шугурова, пізніш—В. В. Тарновського. Біляшівський ще за той час почав друкувати свої археологічні замітки, а далі став і постійним співробітником „Кієвской Старини“.

Часто перешкоджало регулярній редакційній праці оточення знайомих, земляків і родичів Олександра Степановича, переважно дідичів—Миклашевських, Шириїв, Судієнків, Борозднів, Барановських і т. д., а також своєрідні умови панського життя в будинку Лашкевича. З 10 годин ранку до першої години, за рідкими винятками, праця в редакції провадилася ретельно і акуратно: редактор велично сидів за стародавнім кабінетним столом з усім писальним приладдям і переглядав рукописи чи робив постанови і давав свої підписи на ділових паперах; секретар, сидючи з боку чи за робочим столом, без перерви вживався з рукописами, коректами, захоплений біжучими справами і негайним ділом, тиша ділового ранку перебивалася короткими увагами, іноді несподіваними репліками Лашкевича з приводу тієї чи іншої цікавої справи, листа до редакції то-що. В щоденних справах заходили тоді лише робочі люди з друкарні, або співробітники і рідкий діловий люд. Але з півдня, чим ближче до часу сніданку, такий стан потроху змінювався: починали з'являтися усякі, старші й молодші, прихильники „Кієвской Старини“, а то й просто знайомі Ол. Степановича, точилася бесіда про журнал і про міські новини, з приводу різноманітних справ. З редакційного кабінету переходили до ідальні, де за сніданком розпочиналася весела балаканина, підходили нові люди, і трапеза іноді затягалася години на дві, хіба один секретар повертався до праці, коли траплялось щось негайного. Друга

частина ділового редакційного дня відбувалася вже у вечері, після 7—8 годин, якщо не було яких загальних зібрань. Весною і в літку близькі співробітники „Кіевской Старини“ і близькі знайомі Лашкевичів віддавалися інколи розвагам, частіш по-за межами міста: подорожували хто пішки, хто в старовинному розлогому фаєтоні з стареньким машталіром і такими-ж кіньми—„одрами“, як шуткував і сам власник їх, прямуючи до Печерської Лаври, або до Видубецького монастиря та по різних околицях Київа. Більш постійними мандрівниками були родини Житецьких, Рашевських, Н. О. Тризна, Е. М. Миклашевська, М. В. Шугуров, О. І. Левицький і чимало молоді, що оточувала редакцію, та інколи, бувало, й проф. Владимирський-Буданов з дружиною, Шмидти, А. Д. Юркевич, Н. С. Тумасов та інші старі приятелі Лашкевича. Так праця чергувалася з розвагами, редакційна літературно-громадська робота з приятніми частуваннями і родинними забавками.

„Кіевская Старина“ за часи нової редакції де-в-чому змінила склад свого науково-літературного матеріалу. Найбільше поширилися відділи критики, рецензії і огляди про нові книжки з української історії, письменства то-що. Нові відділи „Для справок“ та „Библиографический листок“ були, в міру можливости, оглядами великого числа журналів і газет з вимітками і виписками, що стосувалися до „україніка“. Кількість портретів, малюнків і додатків документального матеріалу в кінці кожної книжки значно побільшилась. В „Кіевской Старині“ почали друкуватися цілі великі монографії чи серії підібраних матеріалів і нарисів на історичні теми, як от Лазаревського—„Люди старой Малороссіи“, М. Хв. Сумцова—„Культурныя переживанія“, Ор. Левицького—„З старовинного історичного побуту Волини“ та інше. Книжки журналу за місяць лютий переважно присвячувано статтям про Шевченка, його життя і твори. Тоді надруковано було цікаві статті і розвідки на цю тему Н. Д. Н(овицького), М. К. Чалого, Зарянки то-що. Поцікавило притягти до співробітництва в часопису і московських професорів Олексія Мик. Веселовського та Мик. Іл. Стороженка. Перший дав свої спогади про славнозвісного славіста Ол. Ол. Котляревського, а Стороженко—інтересну статтю „Первые четыре года ссылки Шевченка“. З приводу цієї праці і Шевченкових творів ми маємо листа автора до Лашкевича, досить важливого своїм змістом. „Извините великодушно, — писав Стороженко Олександру Степановичу 15-го грудня 1888-го року, — что до сихъ поръ не поблагодарилъ Васъ за Ваше доброе отношеніе къ моей статьѣ. Составляя это несчастное примѣчаніе, я никакъ не подозревалъ, что благодаря ему статья моя испытаетъ столько мытарствъ и даже совершитъ путешествіе въ Петербургъ¹⁾. Посылаю sous bande мою рѣчь объ отношеніяхъ Щепкина къ Шевченку, читанную мною въ торжественномъ собраніи общества любителей росс. словесности. Въ числѣ лицъ, слушавшихъ ее, былъ нѣкто Н. И. Смирновъ, принесшій мнѣ черезъ нѣсколько дней экземпляръ стихоторений Шевченка (изданіе 1860 года съ его собственноручными дополненіями). Экземпляръ этотъ принадлежалъ И. М. Лазаревскому и былъ подаренъ Шевченкомъ, что доказывается слѣдующею надписью: „Иванові Лазаревскому. Кобзарь Тарасъ 8 марта 1860 г.“. Въ числѣ дополненій находится четыре цѣльныхъ стихоторенія Шевченка; одно изъ нихъ („Як бы ты, Богдане пьяный“) было напечатано въ заграничныхъ изданіяхъ Шевченка; не знаю, были-ли напечатаны два другихъ: подражаніе пророку Осіи, начинающееся словами: „Погибнешъ, згинешъ, Україно“, и пророка Іезекиїла: „Восплачъ пророче

¹⁾ М. І. Стороженко подав деякі примітки до свого нарису; київському цензору одна з них не подобалася, і всю статтю було переслано для цензурування до петербургського „Главнога управління по дѣламъ печати“.

сыне Божий“, но крімъ этихъ нецензурныхъ есть одно небольшое прекрасное стихотвореніе, очевидно написанное Шевченкомъ въ ссылкѣ.

Каламутными болотами,
Меж бурьянами, за годами
Три года сумно протеклы и т. д.

Если это стихотвореніе еще неизвѣстно (объ этомъ Вы можете навести справку у М. К. Чалаго), то Смирновъ ничего не имѣетъ противъ его напечатанія, а Вы за это позволеніе пришлите ему за годъ „Кієвскую Старину“.—Выбросьте, пожалуйста, изъ головы обидную для насъ мысль, что незначительность Вашего гонорара препятствуетъ намъ принимать болѣе дѣятельное участіе въ „Кієвской Старинѣ“, успѣхамъ которой я и Веселовскій горячо сочувствуемъ. Мои спеціальныя занятія относятся совсѣмъ къ другой области и только случайно, урывками я могу заниматься вопросами, входящими въ сферу созерцанія „Кієвской Старины“. У меня и теперь есть для Васъ въ виду работа, но не думаю, чтобы раньше лѣта я могъ за нее приняться. До свиданія, будьте здоровы; отъ всего сердца желаю Вашему благородному предпріятію полнѣйшаго успѣха. Глубокоуважающій Васъ Н. Стороженко¹⁾.

Передплата на журнал, що зменшилася за останні 2 роки видавництва Лебединцева та зовсім підупала в перехідний час 1887—88 років, стояла безнадійно на числі щось 400 платних примірників (а для покриття лише видавничих витрат вимагала не менш 900—1000 передплатників) і настирливо турбувала редакцію і Лашкевича. Вишукували усіякі засоби, щоб збільшити кошти видання: розіслано було по різних адресах тисячі оголошень, обмінювались об'явами і рекламами з періодичними виданнями на Україні і по всій Росії, клопоталися про дозвіл і рекомендацію передплати установам, переважно науковим і шкільним, пробували усіякі способи знести в зміст журналу живий, сучасний інтерес. Проте, обмежений програм видання та цензурні перешкоди й утиски не давали змоги поширити видання до обсягу інших російських історичних журналів, про що мріяв редактор, маючи прикладом „Русскую Старину“ (на зразок якої було складено й титульну сторінку „Кієвской Старини“) та напівнауковий, напів-белетристичний ходовий журнал „Историческій Вѣстникъ“.

Дехто з редакційного комітету, за пропозицією О. С. Лашкевича, підтримував таку думку, що треба друкувати в журналі історичну та побутову белетристику, хоча-б і російською мовою, бо за дозвіл містити українське красне письменство в періодичному виданні не варто було й клопотатися. Насамперед почали друкувати переклади з польської мови: оповідань Равити („На рубежѣ“), Остої („Нечистая сила“), оригінали побутових оповідань Ганни Барвінок („Молотники“, „Половинщикъ“, „Русалка“), Ю. Левицької-Пашенко („Порченняя“), Л. Старицької („Живая могила“), Дм. Марковича („На возчомъ хуторѣ“), Мирона—Ів. Я. Франка („Слава Богу—для начала и то хорошо“, „Чума“) то-що. А найбільше покладали надій на оповідання Г. О. Мачтета „Бѣлая панна“, про яку йшло жваве листування з автором ще з осені 1888 р. Клопотання з приводу „Бѣлой панни“ відбилися характерним епізодом в житті „Кієвской Старини“, а листування відомого тоді письменника досить цікаве і варто того, щоби його не минати в спогадах про ті часи видавництва журналу¹⁾.

Г. О. Мачтет (1852—1902), родом з Волини, пізніш, вже в 90-х роках, живучи в Києві і Житомирі, приймав участь і в українських справах і почував себе ширим Українцем; був він протягом 1865—68 років учнем

¹⁾ Рукопис. Відділ В.Б.У., III, ч. 7720.

²⁾ Дещо з листування зберегається в Рукопис. Відділі В.Б.У., дещо в власність І. П. Житецького.

П. Г. Житецького та В. А. Беренштама в кам'янець-подільській гімназії. Після мандрування по Америці (1872—74 рр.) Мачтет приймав участь в соціально-народницькому рухові, потрапив на заслання до Сибіру, 1884 року повернувся уже визнаним письменником і поновив відносини з старими приятелями й своїми навчителями. У 1888 році він подорожував по Кавказу і заїхав на деякий час до Одеси. Ще по весні П. Житецький написав йому листа, закликаючи дати яке-небудь своє відповідне до напрямку часопису оповідання. Мачтет радо згодився і пообіцяв „Бѣлую панну“—на зразок споминів про дитячі роки. 15 жовтня він уже писав Житецькому, що переробив попередню редакцію свого оповідання і що тепер це буде „не та „Бѣлая панна“, що непосредственно вылилась изъ подъ пера весною подъ вліяніемъ нахлынувшихъ на душу воспоминаній о пережитомъ и подогрѣтаго чувства къ родинѣ пребываніемъ на югѣ. Нѣтъ, далеко не то.... Та сильно выходила изъ рамокъ, начертанныхъ русскому беллетристу, и такимъ образомъ мнѣ вслей-неволей пришлось, чтобы выполнить свое обѣщаніе, изъ писателя превратиться въ искусную модистку. Мою выросшую на волѣ Панну пришлось затягивать (въ корсетъ), укрощать и подрѣзывать по законамъ современной модной картинки.... Искренно говорю, мнѣ было невѣроятно больно превратиться въ модистку, потому то я такъ и оттягивалъ это дѣло. Теперь я уже все распласталъ, изрѣзалъ, искромсалъ, испортилъ и на дняхъ вышлю Вамъ своего уродика. По моему—это уродик. Предлагаю всецѣло Вашей искусной и любящей рукѣ дополнить то, что можетъ быть, не выполнено мною“. З приводу того-ж оповідання Мачтет писав, відповідаючи на листа П. Житецькому 4-го листопада, ніби то авторською сповіддю *sui generis* в таких виразах: „Ваше доброе письмо пришло въ добрый часъ,—у меня опять опускались руки. Вы и представить себя не можете, какимъ счастьемъ пахнуло отъ него на меня, какъ оживило, подняло. Вотъ, я даже дрожу отъ нервного возбужденія. Около полуторагода уже меня одолѣли... (сомнѣнія)... и я безгранично счастливъ“.

За поетичними почуттями настав час життєвої прози: на черзі стало питання за гонорар авторові. Нова редакція по згоді з видавцем принципово вирішила, в протилежність теорії й практиці Лебединцева, виплачувати, по можливості, всім співробітникам часопису за надруковані праці гонорар, хоча-б і невеличкий: покладено було основну платню по 40 карб. за аркуш самостійних дослідів, та по 20—25 карб. за рецензії, переклади, документи, матеріали з примітками тощо. Близькі прихильники й постійні співробітники, наприклад, О. М. Лазаревський, М. В. Шугуров від гонорару відмовлялись до кращих часів, а деяким видатним авторам вирішено було й підвищувати гонорар. Лашкевич, не маючи прибутку від передплати на „Кіевскую Старину“, виплачував гонорар зі своєї кешені іноді і не завчасно, але сумлінно і без яких-небудь винятків; так провадилася більш як протягом цілого року його редагування, до самої весни 1889 року. Г. О. Мачтету, яко відомому і досить популярному письменникові, було пропоновано підвищити гонорар. З цього приводу Мачтет і послав редактору з Одеси листа 5-го листопаду 1888 року: „Послѣ того, какъ я отослалъ Вамъ свой разсказъ „Бѣлая панна“ мнѣ приходится приступить къ самому непріятному и щекотливому вопросу—вопросу о гонорарѣ. Если Вы ничего не будете имѣть противъ, я поставлю цѣну въ 80 руб. за листъ, такъ какъ знаю, что молодой журналъ всегда приноситъ издателю вначалѣ только дефицитъ. Я искренно желаю успѣха Вашему журналу, искренно готовъ ему содѣйствовать всѣмъ и также искренно прошу Васъ имѣть въ виду это мое заявленіе при обсужденіи поставленной мною цифры гонорара. Спорить я не буду и теперь-же набрасываю новый разсказъ для Вашего журнала

въ будущемъ году: „Какъ Грыць билъ жида“ (изъ исторіи погрома) и непременно пришло, если онъ у меня выйдетъ¹⁾. Попрошу Васъ только выслать мнѣ теперь-же за два печатныхъ листа или хоть рублей сто“²⁾. За гонораръ же писав Мачтет П. Житецькому, а той уже від себе писав Лашкевичу: „Посылаю Вамъ это письмо Г. А. Мачтета, могу сказать только, что не завидую Вамъ. Придется Вамъ покупать поросенка в мѣшкѣ, достоинства котораго опять таки опредѣлять будете не Вы, а Ромеръ“³⁾, который можетъ забраковать поросенка въ то время, какъ Вы уже заплатите за него деньги. Какъ тутъ быть? Право, не знаю. Судя по всему, повѣсть интересна, да и имя Мачтета важно, но съ другой стороны—поросенокъ въ мѣшкѣ...

„Хуже всего то, что я не могу по случаю учебныхъ дней, по нездоровью, по слабости глазъ (почеркъ у Мачтета убійственный) прочитать рукопись Мачтета съ такимъ расчетомъ, чтобы она поспѣла къ Декабрю въ типографію. А, впрочем, если бы и могъ я все это сдѣлать, то могу ли предчувствовать, какіе мысли возникнутъ въ математической головѣ Ромера“⁴⁾.

Справа з оповіданням Мачтета розв'язалася поволі: рукопис перечитано і на редакційному зібранні ухвалено, цензор зробив невеликі зауваження, гонорар за 5 аркушів виплачено, „Бѣлую панну“ надруковано в 1 та 2 числах „Кієвской Старицы“ за 1889 рік. Але клопотання з приводу твору Мачтета на цьому не скінчилися: автор побажав використати друкарський набір і видати оповідання окремою книжкою, і навесні того-ж таки року вже з Москви закидав своїми листами секретаря редакції, турбуючись за видання, вихідну сторінку, ціну, передачу до книгарень і розповсюдження книжки.

„Посылаю Вамъ, писав він Є. О. Кивлицькому, исправленный оттискъ „Бѣлой панны“ съ большой просьбой къ Вамъ и Игнату Павловичу (Житецькому) наблести, дабы исправления дѣйствительно были сдѣланы. Посылаю также проектъ обложки, который, конечно, можно измѣнить, какъ покажется лучше и удобнѣе. Торопите также изданіемъ, ибо и теперь уже, благодаря анонсамъ въ газетахъ о томъ, что печатается „Панна“ въ магазинахъ ее спрашиваютъ, какъ говорили мнѣ книгопродавцы“⁵⁾.

Ото серед таких дрібних справ та усякого клопоту, а головне—в супроводі листування і переговорів з співробітниками, утихомирення та поладження самолюбств і непорозуміннів гаявся увесь час редакційних робітників. Той співробітник ображався не тільки за себе, а й за своїх учнів чи приятелів, що їх праці надсилав до редакції, той пересилав нікчемні замітки чи невдалі досліди, той запитував, чи не пришло йому редакція заздалегідь гроші „на посилку його віршів та оповіданнів, бо він вивчився грамоти і за останні три роки грамотного життя написав творів аркушів сто, то мабуть знайдеться дечого багато для друкування в журналі“; той обурювався за те, що довго не друкують його дослідів, чи дуже скорочують статті, чи не діслала редакція гонорару, і т. д., і т. д.

Були поміж співробітниками журналу і такі, що більш давали самі від себе, ніж обтяжували редакцію своїми турботами, претензіями та

¹⁾ Такого оповідання Мачтета ми не знаємо; мабуть його й не було написано. Замість цього, гадаємо, Мачтет написав і видав окремою книжкою (з присвятою своїм учителям—Житецькому та Беренштаму) оповідання „Жид“.

²⁾ Рукопис. Відділ В.Б.У., III, ч. 9483.

³⁾ Професор математики київськ. університету, київський окремий цензор на той час.

⁴⁾ Рукопис. Відділ В.Б.У., III, ч. 9492.

⁵⁾ Ibid., III, ч. 7778.

примхами. Серед таких співробітників „Кіевской Старини“ характерною і виразною особою згадується письменник Василь Петрович Горленко (1853—1907). Землевласник Прилуцького повіту, він доживав незаможним „дворянином“ невеликі рештки колись чималих достатків його батьків. Бувало, гірко посміювався Василь Петрович, докоряючи неправедній долі: „ото, казав, Галаганівські великі маєтки дісталися прадідам ще за Петра І не від кого більше, як від нас, Горленків, бо полковник прилуцький Дмитро Горленко став на бік Мазепи, а Гнат Галаган на бік царя, але хто тепер знає й поважає так, як Галаганових нащадків, бідних, вірних рідному краю Горленків“. Так чи не так, а потомкові українського патріота доводилось заробляти собі на прожиття гроше- нята: до служби він органічно був нездатний, проте талант і гарна школа (Василь Петрович замолоду років зо три перебував за кордоном і добре знав французьку мову і літературу) нахилили його інтереси до письменства. Стилїст російською мовою він був першорядний і працю- вав по різних російських часописах. Симпатії його цілком схилилися до української науки та літератури, за те ніякої „політики“ він не розумів і навіть ставився до неї ворожо; крім перекладів і тем французької літератури, Горленко завсїди цікавився і писав на українські сюжети. З нього був великий знавець побутової старовини (мистецтва, письмен- ства) і свідомий талановитий етнограф. Багато часу і праці віддавав Василь Петрович „Кіевской Старині“ ще з часів Лебединцева, а осо- бливо з кінця 80-х років. Треба нагадати, що не вважаючи на свої скрут- ні матеріяльні обставини, Горленко чи обмалъ чи зовсім нічого не одержував за своє старання співробітництво і писав для українського журналу здебільшого „за спасибі“, хоча його даремні праці були досить великої наукової і літературної вартости і написані так, що приваблю- вали широкі кола читачів. Більшість своїх невеликих, стислих, змістовних заміток, відозв, рецензій, довідок друкував Горленко, за надзвичайною скромністю, під ініціалами (В. Г., Г. В., W тощо) і зараз їх іноді нелегко й розшукати на сторінках журналу. Коли у нього грошей було обмалъ— а це бувало частенько—Василь Петрович кидав життя по великих містах і на довгі місяці під'їздив до своєї садиби на село Ярошівку. Через те залишилося досить багато його цікавих листів з Прилуччини до Києва в редакції „Кіевской Старини“ чисто літературно-наукового змісту. До його слів, указівок і порад, завсїди коштовних, прислухалась редакція пильно, і ми зараз подамо деякі невеликі виписи з невідомого досі листування Горленка з кінця 80-х років, характерного для інтересів редакції за той час і цінного навіть досі.

8-го листопаду 1888 року Горленко писав з Ярошівки до Лашкевича за останню (11-ту) книжку „Кіевской Старини“ з такими увагами: „Осо- бенно наслаждался (я) превосходной статьей Ф. Рылскаго („Къ изученію украинскаго народнаго міровоззрѣнія“), отвѣчающей на вопросы, въ ко- торыхъ давно пора разобратъся. Авторъ превосходно опредѣляетъ типъ народнаго міровоззрѣнія, а его полное знаніе жизни народа почувствуешь всякій, кто знаетъ эту жизнь не по наслышкѣ. Того же характера и хорошая вещьца С. Русовой (Село Ивановка—опытъ этнографической характеристики малорускаго населенія въ Новороссіи). Въ самомъ дѣлѣ, въ послѣдніе годы мы какъ то ударились въ отвлеченія и мелочи и перестали наблюдать окружающую жизнь. Русова справедливо взываетъ къ этому изученію и ей можно посовѣтовать только и самой заняться этимъ дѣломъ. Очеркъ Сумцова („Станиславъ Орѣховскій“) нѣсколько неожидана, какъ и всѣ его очерки (почему сегодня на сценѣ Орѣховскій, завтра—календари, а потомъ апокрифы—явленія всѣ разнаго порядка, высказывающія изъ его портфеля, какъ изъ ящика Пандоры), но инте-

ресень по личности героя; надъ ней стоило бы поработать дальше, а не пролетѣть, какъ пролетѣлъ Сумцовъ. Но все таки занимательно и хорошо. Нѣкоторые изъ разсказовъ о гайдамакахъ („Матеріалы...“ И. Фундуклея съ предисловіемъ В. Антоновича) извѣстны по „Запискамъ о Южной Руси“ (напр. „Второй...“ онъ находится въ „Запискахъ“ буквально, только по малорусски). Но многого изъ нихъ въ „Запискахъ“ нѣтъ: очевидно, они изъ одного и того же источника и записаны Кулишемъ по малорусски, переданы тогдашнему другу его Максимовичу, а Максимовичемъ—Фундуклею. Выдержки изъ статьи Максимовича въ замѣткѣ Науменка (въ статьѣ „Къ 50 лѣтію со дня смерти И. П. Котляревскаго“) заставляють желать, чтобы онъ ознакомилъ скорѣе и съ другими рукописями великаго ученаго, у него остающимися. Статька Ореста Иванова (Левицькаго—„Панъ повѣтовый маршалъ“) очень мила. Въ общемъ, тонъ журнала все подымается и требованья отъ работъ, для него предназначенящихся, для насъ грѣшныхъ становятся все строже. Это то и хорошо! Появляющіяся хорошія вещи сами по себѣ убьютъ и заставятъ спрятаться слабыя и плохія.—Не будете ли Вы печатать въ декабрьскомъ номерѣ некрологоеъ соотчичей, которыхъ такъ много похитилъ у насъ прошлый годъ? Если будете, то посылаю Вамъ два таковыхъ—Лукашевича (Пл. Як., этнографа) и Гаврилова (О. І., такожъ этнографа, померъ молодымъ у 1888 р.). Последнее имя неизвѣстно, но пробѣжавъ некрологъ (О. І.), можетъ быть дадите ему мѣсто. Кромѣ этихъ двухъ лицъ, еще умерли: Лебединцевъ (Ф. Г.), Митрофанъ Андріевскій, Тумасовъ (Н. С.), Миклуха-Маклай, Еф. Крижановскій, Головацкій (Я. П.) и Галаганъ (Г. П.). Такъ какъ о нихъ не было замѣтокъ, то можетъ быть всѣхъ соединить въ декабрьской книгѣ. О Лебединцевѣ у Васъ есть статья Сумцова. О Крижановскомъ можетъ написать от. Петръ Лебединцевъ, о Тумасовѣ многіе изъ Кіевлянъ, о Митр. Андріевскомъ—его братъ Алексій Александровичъ, о Миклухѣ можно составить по газетамъ, о Галаганѣ, вѣрно, ужъ пишется. Подъ замѣткой о Гавриловѣ стоятъ инициалы П. М., означающіе Мартиновича, который сообщилъ мнѣ данныя о немъ¹⁾.

І в кожному листі Горленко турбується за „Кіевскую Старину“ редакцію і успіх видання. Так, у листі 24-го жовтня 1888 р.²⁾ він дає докладні поради, що повинно зробити для розновсюдження оповісток і реклами, та що зробив він сам і його приятелі в цьому напрямкові, і які праці, замітки, рецензії готує для „Кіевской Старини“, що треба перекласти з французької та німецької мови то-що³⁾. Цікаві зауваження Василя Петровича щодо красного письменства в „Кіевской Старині“. „Возвращаю Вамъ Мирона (Ів. Франко) оригиналь и копію (оповідання „Чума“ надр. у „Кіевской Старині“ 1889, ч. 5) и рецензію“, писав В. П-ч Лашкевичу. „Мирона я внимательно перечелъ... Это превосходная вещьца, художественная и умная. За одного Мирона, какъ беллетриста, я отдалъ бы сто Мачетовъ. Вѣдь вотъ и здѣсь все освѣщено идейностью, но какъ видѣлъ художникъ! Какая прелесть этотъ панъ Чимчиковскій, какъ тонко очертаны іезуиты и Гаудентій, у которыхъ, между прочимъ, многимъ и многимъ общественнымъ партіямъ слѣдуетъ поучиться настойчивости въ трудѣ и въ преслѣдованіи цѣлей, какою свѣжестью и чувствомъ мѣры отличаются коротенькія описательныя мѣста. Все это превосходно даетъ истинное и яркое понятіе о единоплеменномъ, близкомъ краѣ и всего этого нельзя сыскать и слѣда во всей русской журналистикѣ. Эту вещь невозможно дробить на двѣ

¹⁾ Рукопис. Відділ. В.Б.У., III, ч. 9504.

²⁾ Ibid., III, ч. 9503.

³⁾ Ibid., III, 9505.

книжки, иначе ослабнетъ впечатлѣніе, а отъ Мирона надо требовать большого романа, гдѣ бы выступило все современное галицкое общество“¹⁾. З приводу оповідання Д. Марковича „На волчьемъ хуторѣ“ В. Горленко дав такий відзив редакції „Кіевской Старины“: „Розсказъ Марковича... написанъ совершенно въ томъ же духѣ и стилѣ, какъ рассказы его, имѣвшіе успѣхъ в „Степу“²⁾. Это тоже подражаніе Брет-Гарту съ симпатичнымъ, но выдуманымъ гуманизмомъ. Лично я считаю этотъ родъ фальшивымъ, но публикѣ это нравится; написано мило и, слѣдовательно, вполне идетъ въ печать. Я не нахожу надобности нисколько править слогъ. Если писатель говоритъ ясно и правильно,—то пусть говоритъ, какъ самъ умѣетъ“³⁾. З приводу оповідання Ганни Барвінок (О. М. Куліш) для „Кіевской Старины“ В. П-ч писав Лашкевичу: „Эта писательница страшно выросла со времени „Основы“, когда она только что начинала. Теперь это мастер вполне зрѣлый и перваго сорта, а такого чуднаго языка и такого живого знанія народа—гдѣ ихъ найти теперь. Будетъ ли напечатанъ „Половинщикъ“ и когда?“⁴⁾

По середині літа 1888 р. О. С. Лашкевичу випали невдачі: чимало покладав видавець надії на ювілей 900-річчя християнства (15 липня) та на відкриття пам'ятника Богд. Хмельницькому (11 липня) і редакція, дуже клопоталася за ювілейною (сьомою) книжною журналу. Гадалося, що й передплата на „Кіевскую Старину“ побільшає, бо вона була така нікчемна, що Лашкевич зазнавав великих збитків і дефіцит чимало зростав. А трапилося зовсім інакше: співробітники обіцяли дати багато для ювілейної книжки, а дали досить мало, надії зникли, і Олександр Степанович зажурився та збентежений громадською байдужістю до журналу провадив розмови за те, щоб кинути з прийдешнього року видання „Кіевской Старины“. Відгукнувся на такі пригоди і В. П. Горленко та писав Лашкевичу 28 червня, прохаючи вибачити, що для сьомої книжки не виконав своїх обіцянок, і нічого не надіслав: „Когда шла рѣчь объ юбилейной книжкѣ,—писавъ він,—мнѣ въ головѣ мерещился образъ стараго Кіева, и казалось тогда возможнымъ скоро передать свой сонъ бумагѣ. На дѣлѣ оказалось это ужасной задачей: шутка ли—„беллетристика изъ временъ св. Владимира“. Для сколько-нибудь приличнаго очерка потребовалось бы спеціальное чтеніе,—а гдѣ взять на него время, когда въ распоряженіи было всего недѣли двѣ“⁵⁾. 3-го липня В. П-ч знову писав до редактора: „Письмо Ваше... читалъ съ сердечнымъ сокрушеніемъ. Мнѣ было больно сознавать, что я нахожусь въ числѣ компаній, послужившей такую плохую службу юбилейному номеру. Но изъ всѣхъ—моя задача была наименѣ выполнимая. Этимъ только я и оправдываю себя, сознавая тѣ трудности, которыя, надо было побороть для ея выполнения... Въ общемъ, составъ номера далеко не плохъ... но то, что Вы сообщаете въ концѣ письма, совсѣмъ, совсѣмъ грустно. Я понимаю, что нѣкоторые факты могутъ Васъ привести къ такому рѣшенію (припинити видання журналу. І. Ж.), но тѣмъ не менѣ оно ужасно грустно... Образъ дѣйствій нѣкоторыхъ лицъ, съ которыми Вамъ пришлось столкнуться на первыхъ порахъ (мова іде про проф. Мищенко і Лучицького та нелади їх із редакцією та деякими співробітниками. І. Ж.) безобразенъ и возмутителенъ. Недостатокъ енергій у другихъ (въ томъ числѣ

¹⁾ Рукопис. Відділ. В.Б.У., III, ч. 9505.

²⁾ В українському збірнику 1886-го р. „Степ“, що видав О. О. Русов у Херсоні, надруковано оповідання Д. Марковича: „Изъ уголовщины—Иванъ изъ Буджака. Два пла-точка, Шматокъ, Омелько-каторжный“.

³⁾ Рукоп. Від. В.Б.У., III, ч. 9506. ⁴⁾ Ibid., III, 9503. Оповідання „Половинщикъ“ надруковано в 12 кн. „Кіевс. Ст.“ за 1888 р.

⁵⁾ Рукоп. Від. В.Б.У., III 9716.

и меня) действительно существует. Но первые элементы могут быть устранимы, а другие могут быть хоть нѣсколько исправлены... Еще обращаюсь къ одному личному вопросу. Меня тяготят безмѣрно и укоряют совѣсть, какъ подлость, деньги, которыя взялъ у Васъ за статью. Посылаю ихъ обратно съ убѣдительною просьбой не возвращать мнѣ, а употребить на нужды журнала. Въ самомъ дѣлѣ—гдѣ же тогда любовь къ дѣлу, что это за преданность идеѣ, если все это оплачивается деньгами? И съ какой стати Вы будете нести жертвы, а мы какъ бы пользоваться этимъ. Если подписка не покрываетъ расходовъ—виновата публика, существо чуждое и неуловимое. Но если убытки несутся по винѣ людей той же идеи и тѣхъ же убѣжденных, то на что же это похоже! Когда Вы мнѣ отдали плату—неизвѣстно еще было настоящее положеніе подписки и первый разъ въ жизни въ такихъ обстоятельствахъ я согласился взять, думая, что не причиню никому ущерба. Теперь же громадность расходовъ очевидна, и я не могу и не хочу быть хоть сколько-нибудь въ числѣ причинъ этихъ убытковъ. Я очень невысокаго мнѣнія о себѣ вообще, но—говорю по чистой совѣсти—былъ всегда и безусловно чуждъ корысти. Пусть хоть эта сторона души моей останется незапятнанной. Вотъ тѣ доводы, которые должны заставить Васъ, многуважаемый Александръ Степановичъ, согласиться на мою просьбу. Прошу Васъ также, чтобъ это осталось между нами, такъ какъ соображенія мои могутъ, можетъ быть, шокировать кого-нибудь изъ моихъ товарищей“¹⁾ (по роботѣ в журналі. І. Ж.).

Ще більше, ніж із деякими співробітниками, було редакції клопотання із цензурою. В перший рік Лашкевичового видання „Кіевской Старины“ за цензора був професор „чистої“ математики Пав. Ем. Ромер (брат відомого російського белетриста Хведора Емільовича), фаховець в своїх наукових дисциплінах, але людина вузького світогляду, уперта і, як цензор, з усіякими бюрократичними витребеньками. Погіршало цензурування журналу, коли, замість Ромера, на цензора призначено Бориса Мих. Юзефовича, молодшого сина недобрим звісного Михайла Володимировича. Борис М-ч був чоловік зовсім нечесний, темний в справах свого приватного життя, і у місті не вважали його за особу серйозну; за те він вислугувався сервілізмом і надмірним консерватизмом. За Юзефовичового цензурування разураз доводилось обороняти від червоного цензурського атраменту рядки за рядками зміст журнального матеріалу, бо він усюди бачив двозначності, підневідки, зраду і сепаратизм, перешкоджав зачіпками і утисками та затримував своєчасний вихід чергових номерів журналу, так що приходилось іноді або звертатися до авторитету його старшого брата Володимира, що приязно ставився до Лашкевича і „Кіевской Старины“, або шукати оборони у вищій надцензора влади.

Так минув рік, а потім і весна 1889 року. Витрати на видання збільшувались, але піднеслась і передплата, майже подвоїлася, хоч і не зросла до 1000 передплатників. Це дало яку-таку надію зменшити дефіцит видання за умовою ощадності і комерційного провадження справи видання та без широкого розмаху витрат на журнал. Тільки такого хисту у О. С. Лашкевича зовсім не було. Без догляду хозяйського та й при поміщицьких звичках, які перенесено і на життя в дорогому місті Києві, господарство і фінансові справи самого редактора погіршали. До того він із весни почав хворіти. Лікарі посиляли його до Карлсбаду, але він уперто відмовлявся і згодився поїхати на спочинок лише до себе на село.

У травні 1889 р. Ол. Степанович вибрався з родиною до села Ки-

¹⁾ Рукоп. Відділ В. Б. У., III, ч. 9717.

ваїв. Проте-ж і тут він не міг збутися клопоту щодо „третьої своєї дитини“ (після дійсних живих сина і доньки), щеп то до „Кіевской Старины“. Перегляд журнального матеріалу, наради, піклування, розпорядження, листування з секретарем редакції Євг. Ол. Кивлицьким, що залишився його заступником у Києві, забирали багато часу і перешкоджали спокійному, регулярному відпочинку. Так, в одному з перших листів з 5 червня Лашкевич писав до редакції: „Вчера вечеромъ, многуважаемый Евгений Александровичъ, почта привезла мнѣ Ваши два письма и отъ Ореста Ивановича ¹⁾ одно, спѣшу отвѣтить и Вамъ и ему. Въ іюльскої книжкѣ мы должны помѣстить краткое извѣстіе о смерти председателя археогр. комисіи д. т. с. М. В. Юзефовича и упомянуть о значеніи трудовъ этой комисіи въ жизни Южнаго края, пообѣщавъ ознакомить читателей нашихъ съ направлениемъ и дѣятельностью комисіи за время его председательства,—въ этомъ заключалась положительная сторона дѣятельности покойнаго, объ которой мы и должны и имѣемъ право говорить; о другихъ сторонахъ (публицистическихъ) мы не должны поминать, ихъ мы не вполне знаемъ, онѣ для насъ близки, но это политика, намъ запрещенная... По моему мнѣнію, статья, посвященная памяти покойнаго М. В. Юзефовича, какъ председателя комисіи, разрабатывающей вопросы мѣстной исторіи при участіи В. Б. Антоновича, М. Ф. Буданова, Н. Д. Иванишева, О. И. Левицкаго и мн. др.—обязательна для насъ, тѣмъ болѣе, если она будетъ написана въ спокойномъ доказательномъ тонѣ и не будетъ вносить съ собою политики. Такую статью Орестъ Ивановичъ напишетъ вполне удовлетворительно... Лечение мое началось и идетъ до сихъ поръ хорошо“... и. т. д. ²⁾).

У другому листі з 20 червня вже з с. Брахлова Лашкевич писав до секретаря редакції: „Два вашихъ послѣднихъ письма мнѣ привезли сюда два дня тому назадъ... Прочитавъ ихъ, я былъ очень обрадованъ, что книга выйдетъ въ срокъ и вполне согласенъ съ Вами, что іюльскую книгу можно выпустить безъ приложений и что августовскую можно сократить согласно Вашимъ предложеніямъ (только приложения необходимы). Если въ капиталахъ есть необходимость, увѣдомьте я вышлю; статей сюда не присылайте; все, что нужно, сдѣлаю по пріѣздѣ. Здоровье мое, повидимому, поправляется“ ³⁾).

Але в липні скоїлася з Лашкевичем пригода: деякі родинні неприємності викликали нервовий напад, він затримався на селі і з Брахлова-ж таки 4 серпня писав ще нетвердою рукою Кивлицькому: „Сейчасъ по прочтеніи Вашего письма высылаю къ Вамъ съ этимъ 200 руб., изъ нихъ уплатите Корчаку ⁴⁾ 100 руб. Кульженку ⁵⁾—50, а остальные оставьте на мелкіе расходы по редакції. Я совершенно согласенъ съ Вами, что безъ просмотра Кибальчича ⁶⁾ помѣстить нельзя; слѣдуетъ взять у П. В. Голубовскаго ⁷⁾ „Кречмера“ и начать его печатать съ 9-го номера; съ Теличенкомъ ⁸⁾ можно обождать для № 10, если у Мельник ⁹⁾ ничего нѣтъ, то пустите ном. 9 безъ перевода, у В. Б. Антоновича есть

¹⁾ Левицького; він був довгий час за діловода „Комисіи Древнихъ актовъ“ у Київ

²⁾ Рукопис. Відділ В.Б.У., III, ч. 7730 ³⁾ Ibid, III, ч. 7732.

⁴⁾ Корчак-Новицький—відомий у Києві видавець, власник друкарні, де друкувалася „Кіевс. Стар“.

⁵⁾ Кульженко—власник фотографії і видавець фототипій.

⁶⁾ Надія Кибальчич-Симонова. Номісова донька, українська письменниця, що надсилала до ред. „Кіевс. Стар.“ свої твори, не завсіди вдатні і сперечалася часто за них з редакцією.

⁷⁾ Історик, професор київського університету. ⁸⁾ Співробітник „Кіевс. Стар“, що друкував там „Накази 1767 р.“.

⁹⁾ К. М. Мельник-Антонович, друкувала в „Кіевс. Ст.“ переклади з красною письменства.

„Николайчикъ“¹⁾ съ Марта еще—его можна тоже печатать... Теперь я чувствую себя гораздо лучше и къ 15 Августа буду въ Кіевѣ“²⁾...

Въ середині серпня О. С. Лашкевич дійсно переїхав до Кіива і почав працювати та хвилюватися за своє підприємство, що не дуже то тішило редактора. Цензура не припиняла своїх утисків, і всі прохання про деякі полегкості відхиляла. Наприклад, так було з приводу клопотання про дозвіл друкувати на сторінках журналу українську белетристику, про що вживали заходів дехто з поважних осіб. Підозри і доноси на „українофіло-сепаратистичний“ ухил, на тенденції видання журналу і на старогромадянський склад редакції не припинялися, дарма, що самого редактора знали за людину благодійну і коректну, і багато співробітників, що він приєднав до участі в „Кіевс. Старині“, нічого спільного не мали з „українофільством“, а декотрі навіть ставилися до нього вороже (проф. Владимирський-Буданов, Іконніков, Линниченко, Успенський, Малишевський та інші). Реклама, обяви оголошення за передплату на журнал та виклопотаний у Петербурзі дозвіл передплачувати журнал по шкільних установах—усе це, проте-ж, небагацько збільшило кількість передплатників; і за всі витрати відповідала переважно кешеня Лашкевича. Наблизивсь і кінець передплати на біжучий рік—і стало ясным, що без досить великого дефіциту видавництву не звести кінців з кінцями.

До того ж надії і заяви Ол. Степановича про поліпшення стану свого здоров'я були занадто оптимістичні; одпочинок без регулярного лікування мало що по суті дав йому і вже з початку вересня Лашкевич став почувати себе гірше, але не змінив режиму свого життя, праці і розваг, хіба тільки те, що за порадами лікарів більше ходив на свіжому повітрі та вимірював годинником-ходомером свої 6 тисяч кроків, яко щоденний пайок лікування поряд з уживанням карлсбадської води.

Всі ці паліативи не допомогли Ол. Степановичу. Через місяць після переїзду до Кіива стався йому перший апоплексичний удар; лікарі попереджали, що стан здоров'я вже зовсім небезпечний; хвороба ускладнилася ще й карбункулом від „мушки“, яку поставлено на шию Лашкевичу, а він її необережно здер. Похмуро стало в редакції; Кивлицький над силу працював, щоб видрукувати чергову книжку, а численні одвідувачі гаяли багато часу балачками і зайвими турботами. Вночі проти 31 жовтня трапився удар удруге, і о 11-тій годині Ол. Степановича не стало. Похорон одбувся 2 листопада. Влада заборонила і стежила за тим, щоб ні в Георгіївській церкві, ані на кладовищі не було промов українською мовою. Великий натовп народу, не вважаючи на осінню холодну і мокру погоду, проводив сумну процесію на Аскольдове кладовище; там П. Г. Житецький сказав останнє приятельське слово, в якому згадуючи старі роки та старих друзів, сполучав далекі юнацькі мрії з останніми роками практичного виконання, працею коло редагування „Кіевской Старини“, заповітів молодих часів самого Лашкевича і одномудців—його приятелів.

Зараз після смерті Лашкевича випало уладнати справу з дальшим провадженням видання журналу. Постановлено хоч тимчасово доручити редагування „Кіевской Старини“ Є. О. Кивлицькому за допомогою найближчих співробітників. Зі спадкоємцями О. С. Лашкевича, насамперед із його вдовою Олександрою Петрівною, видавнича справа вирішилася хутко і за добровільною згодою, так що не треба було великих витрат, щоб журнал передати новому, звісно, номінальному видавцеві. Таким намічено було старогромадянина Ксенофонта Михайловича Гамалія,

¹⁾ Хв. Д. Николайчика. співроб. „Кіевс. Ст.“, стаття за козацьке повстання 1623 р. була на рецензії у В. Антоновича.

²⁾ Рукоп. Відділ ББУ, III, ч. 7733.

лікаря, голову міської санітарної комісії і поміщика середнього достатку. Вже 10 листопада П. Г. Житецький писав Кивлицькому: „Александра Петровна согласна на все. Мы условились съ А. М. Лазаревскимъ, чтобы въ воскресенье утромъ сойтись въ редакціи для прочтенія А. П.-нѣ прошенія въ Главное управленіе по дѣламъ печати и письма къ Юзефовичу¹⁾. Поэтому поймите Владимира Павловича (Науменка) и окончательно редактируйте, а часовъ въ 9 утра заходите ко мнѣ, и оттуда пойдѣмъ въ редакцію“²⁾.

Лише в половині грудня 1889 року записано і затверджено умови запродажу „Кіевской Старины“ в нотаріальній конторі Скорделі поміж К. М. Гамалієм і вдовою Лашкевича та опікуном обох дітей І. І. Красовським. „Кіевс. Старину“ набула Стара Громада за 3.300 карбованців—як право видавати журнал, так і окремі книжки видання 1883—1889 років в кількості 800 примірників. Складніша справа з головною управою друку про „за—редактора“ затяглася аж до початку 1890-го року. До журналу ставилися дуже підозріло міністерства і внутр. справ і народньої освіти, та й київська влада, а також і добровільні російські патріоти. За генерала-губернатора Південно-Західнього краю на той час був граф Олексій Павлович Ігнат'єв, тоді ще не голова консервативно-дворянської партії, але великий „політикан“ і брехливий балакун; командував військом київської округи Михайло Іванович Драгомиров: сам родом з Чернігівщини, був прихильний до українства і навіть приятель земляка свого Лазаревського та Житецького й Антоновича. За допомогою його і ще декотрих впливових людей міська влада погодилася на заміну видавця і редактора. Київський цензор Б. М. Юзефович вагався. Ще з січня 1890 р. П. Житецький писав до Кивлицького: „Говорили вчера мы много, а главное—я упустилъ из виду. Въ разговорѣ съ Юз(ефовичем) ударяйте на научную основу журнала, а въ воззрѣніяхъ на историческую науку держитесь идеи историческаго объективизма: это его конекъ. Само собою, что даже слово „украинофильство“ должно быть вычеркнуто изъ разговора“³⁾. Так чи сяк, а деякий вплив старшого брата Володимира допоміг у цій справі: Борис Юзефович дав свою згоду на призначення „за редактора“ Є. О. Кивлицького. Видавництво „Кіевской Старины“ тимчасово залишилося за Лашкевичами, і номери—12-тий 1889 р. та 1, 2 і 3-ій року 1890 р. помічалися як „Издание наслѣдниковъ А. С. Лашкевича“; лише в квітні затверджено К. М. Гамалія видавцем журналу, і чергова книжка вийшла за його підписом.

Редагував Є. Кивлицький „Кіевскую Старину“ фактично з осені 1889 р., а офіційно його підпис стояв на книжках із 12-тої 1889 р. аж до номера 7-го 1893 р. Трохи не весь цей час редакція містилася на Малій Володимирській вул., спершу в будинкові ч. 32, у двох кімнатках, що займав „за редактор“⁴⁾. Поруч із цим будинком стояв будинок О. М. Лазаревського ч. 34, що в ньому він і жив, і кожного дня, хоч на хвилинку, забігав до редакції. Вже помічено, що за часів Лебединцева видавання та редагування часопису провадилося індивідуально, і підприємство мало всі ознаки приватної справи. Лебединцев збирав до себе—правда рідко—близьких співробітників, радився з ними, а здебільшого сам після обіда одвідував того чи іншого співробітника і любив побалакати сам-на-сам про будь-які певні питання, а проте в відповідних випадках любив удавати, буцім видання „Кіевской Старины“—справа громадська, колективна і все-ж таки обмежував утручання співробітників до видавництва і до редагування. За Лашкевича громадські українські кола стали ближче до

¹⁾ Володимиру Михайловичу, що про нього ми згадували вище.

²⁾ Рукопис. Відділ ВБУ, III, ч. 7749.

³⁾ Рукопис. Відділ. ВБУ, III, ч. 7750.

„Кієвской Старини“ і мали більший вплив, але за ці два роки все таки „Кієвская Старина“ не стала цілком колективним, громадським підприємством, бо відносини до видавця і редактора були відносинами поодиноких приятелів до старого однодумця і ніколи не мали певного обов'язкового, мовляв, ідейно-партійного характеру. Є. О. Кивлицький залежав цілком від співробітників, як членів Старої Громади, так і окремих українських наукових діячів і письменників; а з кінця 1891 року, коли „за редактор“ увійшов до складу Старої Громади і одмовився від редакторського утримання, журнал став, через колективну безплатну працю редакційного комітету, зовсім громадським підприємством, а за редагування В. П. Науменка, що його обрала і поставила на працю Громада, в останні 14 років існування „Кієвской Старини“ перетворився виключно в літературно-науковий орган Київської Громади.

Редакційний комітет журналу за часів Кивлицького (1890—1893) збирався не регулярно, але досить часто, найчастіш на помешканню у Лазаревського. Це були здебільшого ділові наради; найбільший вплив мали в комітеті Лазаревський, П. Житецький, Ор. Левицький; одвідувачами нарад були В. П. Науменко, М. В. Шугуров, Н. В. Молчановський, М. П. Василенко, Я. М. Шульгин, В. І. Щербина, Є. К. Трегубов, історик-публіцист В. О. Мякотин, що жив тоді в Києві, та інші. На цих зібраннях „Кієвской Старини“ точилися розмови не самого тільки редакційного характеру, але балачка провадилася про усякі наукові питання, виникали й літературно-наукові суперечки, робилися наукові довідки, ділилися сумнівами в дослідженнях переважно історії України, частогусто намічалися потрібні для всяких галузів українознавства, а насамперед для журналу, наукові праці, і іноді доручалися молодшим за проводом старіших дослідників; П. Житецький любив переказувати цілі проповідки на усякі сюжети, висловлювати довгі „реде“, як шуткували слухачі з його громадських чи науково-літературних промов. Іноді почерезно збиралася „редакційна братія“ у відомого землевласника, колекціонера-українолюба Вас. Вас. Тарновського. В його великому панському приміщенні¹⁾ збори співробітників „Кієвской Старини“ поширювалися щодо кількості одвідувачів і набували трохи іншого характеру, нагадуючи учті О. С. Лашкевича. На таких зборах бували брати Стороженки—Микола та Андрій Володимировичі, М. В. Лисенко, В. П. Горленко, коли перебував у Києві, І. С. Нечуй-Левицький, К. П. Михальчук, тощо. Наради ділові чергувалися з балачками і приватними розмовами,—це перетворювало, бувало, редакційні зібрання на звичайні журфікси гостинного господаря. Дехто, глузуючи, навіть прозивали редакційні збори у Вас. Вас. Тарновського „пастилою“, бо вони одбувалися за столом, де наставлено було до чаю багато наїдок, особливо ріжнотоманітних ласощів та пастили власного хазяйського виробництва.

Виконавчий редакційний орган був невеликий і складався з 2—3 чоловіка; пригадую, крім Є. Кивлицького, що сам був і за редактора, і за секретаря, його помічника протягом недовгого часу В. Е. Кристаловського, що як раз тоді скінчив юридичний факультет, та службовця поштової контори, „експедитора“ редакції А. А. Якубовського. Самому Кивлицькому за 50 щомісячних карбованців доводилося багато працювати, особливо ще й тому, що доводилося для заробітку служити й в університетській бібліотеці. Допомогали йому й випадкові „суголосники“, а особливо—Лазаревський у справах літературно-наукових, та Є. К. Трегубов—у практично-комерційних. А турбот було чимало і з редагуванням, і з співробітниками, і з грошовими нестатками.

¹⁾ На розі Вел. Володимирської, проти Золотих воріт, буд. ч. 42.

За часів О. С. Лашкевича ми не маємо докладних відомостей і рахунків видавництва, окрім деяких неповних і випадкових записів. Навпаки з 1890 року дійшли до нас щорічні найдокладніші підрахунки прибутків і витрат редакції з виправдуючими документами, бо видавнича справа журналу провадилася під суворою громадською контролею¹⁾. Відомості про це досить цікаві і для історії журналу, і для розцінки видавничого підприємства 35—40 років тому. Рахунок першого року громадянського видання „Кіевской Старини“ ми зараз подаємо цілком, а дальші рахунки в загальних підсумках. У 1890 році журнал мав такі прибутки: 430 передплатників за ріжними цінами²⁾—4198 карб. 3 коп., за продані окремі книжки та примірники „Кіевской Старини“—34 карб. 10 коп., випадкові надходження—3 карб. 85 коп., цеб то всього—4235 карб. 98 коп. та ще й пожертви дано 2.100 карб., так що врешті прибуток склався в 6335 карб. 98 коп. Друкарня—2186 карб. 18 коп. папір—1538 карб. 50 коп., гонорару виплачено співробітникам—2456 карб. 68 коп., редактору і редакційним службовцям—1095 карб. 50 коп., поштові витрати—635 карб. 73 коп., кватира редакції—267 карб. 50 коп., оголошення в газетах—67 карб. 28 коп., випадкові і дрібні витрати—76 карб. 73 коп., а врешті витрачено за рік 8326 карб. 10 коп. Підсумок дефіциту, не вважаючи на допомогу в 2100 карб., виявився в 1900 карб. 12 коп. Порівнюючи з неповними відомостями про попередні два роки, треба зауважити, що витрати на гонорар та оголошення і усяку рекламу дуже поменшали з 1890 року, інші витрати провадилися обережно і з великою ощадністю, і через те ми не зробимо помилки, коли будемо лічити, замість перевитрати над прибутками видання „Кіевской Старини“ за 1890 рік поверх 4000 карб. (1900+2100), що кожен рік видання журналу від Лашкевича давав подвійний дефіцит, що його покривав видавець своїми грошима, що зовсім близька до правди буде чутка після смерті Лашкевича, що йому „Кіевская Старина“ за 1888—89 роки коштувала більше як 15 тисяч.

За роки 1891—93 грошовий стан журналу трохи полекшав: у 1891 р. (502 передплатники) прибуток дорівнював—5082 крб., витрати на гонорар зменшилися мало не втриє, і такий стан залишався й надалі, службовці редакції одержували лише 719 карб. 10 коп.; через це, маючи невелику пожертву тільки в 235 карб., усі витрати дали підсумок—6650 карб. 25 коп., цеб то врешті дефіцит становив 1568 карб. 5 коп. З 1892 р. „за редактор“ уже зовсім не брав платні, і хоча передплатників не більшало (1892 рік—467, 1893—450), а пожертви ще поменшали (за 92-й рік 145 карб., 93-й—150) дефіцит був менший: за 1892-й рік—1223 карб. 77 коп., за 1893-й—1198 карб. 12 коп. Додамо, що дефіцити на видання „Кіевской Старини“ тяглися і далі аж до 1903 року, найменш у сумі 652 карб. (1900-й рік), а найбільш за 1897 рік—2130 карб. І тільки за 1903 рік надійшло вже прибутку 1645 карб. (625 передплатників), а за 1904 рік—2052 карб. (668 передплатників) і в рахунках помічено навіть, що знов редактору видано утримання 750 карбованців³⁾. Таким чином ми маємо врешті дефіциту „Кіевскую Старину“ за перші чотири роки громадського видання—5980 карб., а за роки 1894—1902 ще підсумок дефіциту становив за 15 тисяч карб. ⁴⁾).

Відкіля-ж бралися пожертви і кошти на видання, і кому припадало покривати досить великі щорічні дефіцити за видання журналу?

¹⁾ Рукопис. Відділ ВБУ, II. ч.ч. 4030—4033.

²⁾ Передплата на рік була—8 карб. 50 коп., з пересилкою—10 крб., але чимало передплатників мали знижку з цих цін.

³⁾ Рукопис. Відділ ВБУ, II. ч.ч. 4134—4144.

⁴⁾ А тощо—15.153 карб. 75 коп.

За редагування Кивлицького він подавав укупі з В. Науменком усі відомості за видання журналу і насамперед — грошові звідомлення на громадських засіданнях. Засідання Старої київської Громади і в 90-ті роки одбувалися чергово по приватніх помешканнях громадян одно чи два на місяць увечері суботами. Було що-року й два особливих засідань: одно — урочисте на прикінці лютого в Шевченкові дні, коли подавалося звідомлення за літературно-наукову працю громадянства і висловлювалися промови на теми ідейно-громадського характеру; друге — ділове — відбувалося найчастіше у власному будинкові скарбника (тодішнього) Старої Громади Ізмаїла Орестовича Новицького¹⁾). Збиралися за звичаєм увечері на передодні нового року 31 грудня ст. ст. Тоді окремі відповідальні члени Громади подавали грошові звідомлення, виявлялися витрати, зводилися підсумки прибуткам; скарбник давав відомості за внески членів, і Громада, перевіривши їх, ухвалювала рахунки попереднього року і намічала „бюджет“ прийдешнього. Тоді зводилися і рахунки щодо видання „Кієвской Старины“, хоча звичайно всі витрати йшли раніш, бо живе діло видання вимагало негайних грошових витрат, і вони виконувалися авансами раніш громадської ухвали. Покривалися витрати і дефіцити з каси Громади, цеб-то з обов'язкових щомісячних внесків, а переважно — чималими сумами, що давали й декотрі громадяни, і дехто з не громадян, але прихильних чи до української ідеї, чи до журналу. Ці пожертви йшли не просто до редакції „Кієвской Старины“, а переходили через Громадську касу, але розписок та квитків, якщо вони (звісно — в закритій формі) і були, і ніяких документальних певних даних з рахунками пожертв, не дійшло до нас, бо і вести правильну бухгалтерію було тоді для Громади небезпечно.

За згадками та відповідними записами В. П. Науменка ми можемо виявити, що постійним жертвувателем був заможний власник цукроварень Вас. Фед. Симиренко (з прозвища серед приятелів-громадян — „Великий Хорс“), який що року давав, крім інших витрат на громадські потреби, на „Кієвскую Старину“ не менш як 1000 карб., а частіш півтори — дві тисячі. Внески на покриття дефіцитів робили і В. Науменко (є один запис на 200 карб.), В. А. Рубінштейн, П. А. Косач, К. М. Гамалій, В. А. Беренштам, Жученко та инш. Не з членів Громади жертвували поодинокі особи, наприклад Я. Г. Демченко (є запис ініціалів Я. Г. Д. — 150 карб.) О. М. Лазаревський, В. В. Тарновський, М. В. Шугуров та ин. Так потроху збиралися гроші на громадське підприємство, а нестатки покривалися й безпосередньо з Громадської каси, і видання „Кієвской Старины“ не припинялося й за найтяжчих часів українського життя аж до самого 1907 р.

Є. О. Кивлицькому важко було відбувати велику безплатну працю, бо він був людиною незабезпеченою і жив тільки-но на свій заробіток. Євг. Олександрович залишався весь час тимчасовим „за редактором“, і вже з кінця 90-го року розпочалися клопотання, щоб за постійного редактора був старий та давній громадянин. Визначилося, що найкраще було-б, якби пощастило провести на редактора В. П. Науменка, людину літературного таланту, жваву, енергійну і тактовну; таку думку особливо старанно підтримував П. Г. Житецький і з ним погоджувались ще дехто з громадян (Гамалій, Трегубов, Шульгин, Ногицький, Косач). Навпаки, не досить задоволені з цієї кандидатури по-за межами Громади були найбільш діяльні співробітники: О. Лазаревський, О. Левицький і ще дехто, що побоювалися через міру виразного підкреслювання „українофільського“ партійного напрямку журналу, та ще й через те, щоби деякі

¹⁾ Тарасівська вул., на розі Караваївської (Шулявської) ч. 2.

поважні і цінні наукові дослідники, не охочі до „українофільства“, не відійшли від співробітництва в „Кіевской Старині“.

Тяглася справа з призначенням Науменка на редактора дуже довго. Київська влада не дуже сперечалася, і генерал-губернатор О. П. Ігнатьєв дав свою згоду. Перешкоди йшли знову таки з центру. Насилу через два роки усякими заходами в Петербурзі через впливових осіб—земляків і знайомих—пощастило перемогти підозри, обмови і наклепи. 26 липня 1893 року вик. обов. київського цензора Н. Дроздов повідомив „Его высокородіе Господина Науменка“, що „Главное управление по дѣламъ печати предписаніємъ отъ 21 Іюля... сообщило., что Министръ Внутр. Дѣлъ утвердиль... (Науменка) въ званіи редактора журнала „Кіевская Старина“, вмѣсто г. Кивлицкаго“¹⁾).

Восьмий номер за серпень 1893 р. журналу вже вийшов за підписом В. Науменка, котрий і залишився редактором до останньої книжки „Кіевской Старини“ 1906 р. та спадкоємця її—журналу „Україна“ 1907 року.